

MARNIX VAN SINT ALDEGONDE

EN

ZIJN WERK

Door

Ds. G. Bouwmeester

UITGAVE VAN DE WILLEM DE ZWIJGERSTICHTING

TE 's-GRAVENHAGE

1955

STICHTING DE GIHONBRON

MIDDELBURG

2004

INHOUD

- 1.** Inleiding
- 2.** Jeugd
- 3.** Marnix als Staatsman
- 4.** Marnix als Theoloog
- 5.** Marnix als Paedagoog
- 6.** Marnix en het Wilhelmus
- 7.** Slotbeschouwing

1. INLEIDING

Da Costa over Marnix.

In Da Costa's gedicht *De Slag bij Nieuwpoort* komen tegen het slot de beroemd-geworden regels voor:

-Men zegt, dat op dien stond, bij 't dondren der bazuinen,
Twee grote schaduwen gezien zijn op de duinen,
De een, prinslijk van gestalte, en met de rechterhand
Geslagen op het hart, en die voor God en 't land
Door 't opgetogen oog zo wel erkenbre wonde,
Terwijl de linker aan den halsvriend (Aldegonde
In zweem en zwier gelijk!) zich vasthield, beider oog
Met dankbren weemoed, dan geheven naar omhoog,
Dan weëromlaag gewend naar 't strand, en naar die velden
Pas van het bloed doorweekt der Nederlandse helden.

Man van rijke gaven.

In deze woorden heeft Da Costa de twee grote figuren *Prins Willem* en *Marnix* als trouwe boezemvrienden getekend. Die beide waren ten nauwste met elkander verbonden en vulden elkaar op merkwaardige wijze aan.

Marnix was de voornaamste raadgever van Willem, een dienaar, op welke deze zich volkomen kon verlaten, die zijn "rechterhand" was. Deze nobele edelman is een der schitterendste figuren uit onze vaderlandse en kerkelijke geschiedenis geweest.

Hij was een vroom Christen, een begaafd staatsman en een scherpzinnig theoloog.

Bovendien had hij grote dichterlijke gaven en liefde voor muziek. Ook naar de plantenwereld ging zijn belangstelling uit.

Verbluffend was ook zijn talenkennis. Hij beheerste het Latijn, het Grieks en het Hebreeuws. Het Frans – zijn moedertaal – en het Nederlands hanteerde hij als een meester. In het Engels correspondeerde hij gemakkelijk en met het Spaans en Italiaans was hij zó vertrouwd, dat hij brieven in deze talen, in geheimschrift op gesteld, kon ontcijferen.

Als man van uitzonderlijke gaven heeft hij een onberekenbaar-grote invloed op de gang der geschiedenis in ons land gehad, niet alleen door zijn persoonlijk optreden, maar ook door zijn geschriften en uitgebreide briefwisseling.

Hij leefde in een uiterst belangrijk tijdperk van onze historie en heeft al zijn krachten gegeven aan de vorming van de zelfstandige Staat der Nederlanden en aan de vestiging en ontwikkeling van de kerk der Hervorming.

Zo waren in zijn persoon op zeldzaam gelukkige wijze de staatsman en de godgeleerde verenigd.

Kerk en staat hadden de liefde van zijn hart.

In Rotterdam is het Marnix-gymnasium gevestigd en eens sprak Dr. J. van der Valk zijn waardering voor deze Calvinist uit in de bewonderende woorden, waarin hij een juiste typering gaf: "Als prozaschrijver werd hij door geen zijner tijdgenoten overtroffen, als dichter heeft hij een *psalmberaming* achtergelaten, door niemand uit het nageslacht geëvenaard, ontstaan als zij was bij een gelijkdenkende in

gelijksoortige omstandigheden; zijn Wilhelmus bleef *het* volkslied; bekwamer en omzigtiger staatsman had Prins Willem niet kunnen vinden. Hij was een man van het woord en een man van de daad. Zijn zinspreuk "Repos Ailleurs" werkt nog als prikkel na.

Vroom en nederig.

De kracht, die heel zijn leven beheerste, was het *geloof*. Alles had hij over voor de zaak van Hem, die op aarde zijn volk tot de arbeid roept om de rust elders te schenken. Hij was bereid te *dienen* en zichzelf geheel weg te cijferen.

Eens sprak Willem van Oranje, toen Marnix door verdachtmaking en miskenning zich gegriefd voelde en uit 's Prinsen dienst ontslagen wilde worden: "Aldegonde,¹ laat men over ons heen lopen, als wij maar Gods kerk steun mogen bieden."

Datzelfde begeerde ook Marnix en sedert - zo verklaart hij - heb ik nooit meer over ontslag gesproken, doch voelde ik mij nauwer dan ooit verbonden aan de Vader des Vaderlands en diens taak.

Zijn treffend antwoord was: "Nu gij, mijn Heer, hiertoe besloten zijt, belieft het God niet, dat ik nog één woord spreek.

Hij was een nederig man, sober en eenvoudig in zijn optreden. Door zijn afkomst, zijn huwelijk en zijn hoge staatsambten behoorde hij tot de voorname kringen. Maar de geestelijke band aan zijn geloofsgenoten trok zó sterk, dat hij vertrouwelijk omging met mannen uit het volk, die maatschappelijk ver beneden hem stonden. Deze durfden hem, de voorname edelman, naderen en bleven niet op verre afstand van hem.

Op die manier vormde hij de verbindingsschakel tussen hogen en lagen, tussen adel en volk, tussen edelen en kerkleden. Niet alleen, dat vrouwe Philipotte (Marnix' eerste vrouw) – nu eens per wagen, dan te voet - meermalen ter publieke hagepreek kwam: de jonge Marnix en zijn gemalin bleken ook bereid de besloten godsdienstige samenkomsten hunner geestverwanten bij zich aan huis te ontvangen. De reizende predikanten, die op hun zwerftochten te Breda kwamen preken, waren doorgaans hun tafelgasten.²

Veel tragiek.

In Marnix' leven is veel tragiek geweest.

Bittere teleurstelling heeft hij ondervonden, maar hij droeg alles moedig en geduldig, en leefde naar zijn spreuk: *repos ailleurs - elders de rust*.

Welke tegenstellingen in zijn leven!

Hij was een zoon van rijke ouders en kende tijden, dat hij een halve ton inkomen per jaar had. Zijn goederen werden echter verbeurd verklaard en jaren lang had hij geen inkomsten, zodat z'n vrienden hem moesten steunen en hij met moeite z'n huisgezin kon onderhouden.

Hij was opgevoed in de Roomse religie, doch werd later de strenge Calvinist, de schrijver van de "Bijencorf".

Met heel zijn hart had hij zijn vaderland lief en ... hij moest vijf jaar in ballingschap doorbrengen.

Hij was een man des vredes ("beter op den vrede dan op den oorlog afgericht") en hij moest meermalen de wapenen hanteren en was enige tijd lid van de Raad van Oorlog.

¹ De Prins sprak Marnix meestal met "Aldegonde" aan.

² Dr. A. A. van Schelven, Marnix van Sint Aldegonde (1939), bl. 18.

Hij gaf het Gereformeerde volk een prachtige psalmberijming, waaraan hij vele jaren hard gewerkt had, en ... ze heeft nimmer de veel gebrekkiger berijming van Datheen kunnen vervangen; de drukkosten konden nauwelijks bestreden worden.

Hij diende met grote trouw de zaak der vrijheid en was overtuigd steeds naar eer en goed geweten gehandeld te hebben, en ... hij werd belasterd, vertrapt, verguisd, zelfs door zijn geloofsgenoten, en bracht vele jaren in eenzaamheid door. Later is duidelijk gebleken dat jaloerse personen vuige laster hadden rondgestrooid en is zijn naam van de onverdiende smetten gezuiverd.

Herdenking in 1938 en in 1940.

In 1938 is hij op grootse wijze herdacht.

Waarom is juist in 1938 zijn persoon en arbeid naar voren geschoven? Dat is een eigenaardige historie geweest.

De geschiedschrijvers hebben lang het jaar 1538 als het geboortjaar van Marnix beschouwd. Nader onderzoek wees echter uit, dat Marnix tussen 8 Maart en 20 Juli in het jaar 1540 moet geboren zijn.³ Door deze vergissing kwam het eigenaardige verschijnsel voor, dat zowel in 1938 als in 1940 Marnix herdacht werd en in die beide jaren tal van herdenkingsartikelen en boeken over hem verschenen.

II. JEUGD.

Philips van Marnix werd in 1540 te Brussel geboren uit een Frans adellijk geslacht, dat oorspronkelijk uit Savoye afkomstig was. Zijn ouders bewoonden een voornaam huis aan de tegenwoordig Museumplaats, recht tegenover het Paleis van Nassau. Eigenaardig: toen Philips vier jaar oud was, betrok de elfjarige Prins Willem het paleis aan de overkant.

Als erfgenaam van zijn neef *René van Châlons* moest deze op bevel van Karel V rooms worden grootgebracht en aan het Brusselse hof zijn verdere opvoeding ontvangen onder het persoonlijk toezicht van de landvoogdes Maria van Hongarije.

Wie had toen kunnen vermoeden, dat die twee jongens als mannen schouder aan schouder zouden staan in de strijd voor vrijheid van geweten en voor het recht van de verdrukte kerk, waarin de nieuwe leer de mensen tot de Bijbel terug bracht?

Ook Philips van Marnix werd in de roomse leer opgevoed en heeft eerst later uit eigen beweging aan het Katholicisme de rug toegekeerd en voor het Calvinisme gekozen.

Aan Noord- en Zuid-Nederland behorend.

Philips was van geboorte Zuid-Nederlander.

Hij vormt een verbindingsschakel tussen Noord en Zuid en heeft er voor geijverd, dat Nederland en België bij elkander zouden blijven. Beide landen hebben hem leren waarderen. Onze zuidelijke naburen hebben hem "de grote Belg uit het verleden" genoemd.

Studiejaren.

Na met goed succes het onderwijs, dat voor de studie aan de Universiteit opleidde, gevolgd te hebben, werd Marnix op 30 October 1553 - hij was toen pas dertien jaar oud - als student aan de Leuvense Universiteit ingeschreven.

Naar de gewoonte van die tijd heeft hij aan meerdere Universiteiten gestudeerd om zó zijn horizon te verruimen; aan de hogeschool te Dôle in de Franche-Comté en een enkele Italiaanse hogeschool volgde hij de lessen. In 1559 liet hij zich inschrijven aan de pas geopende Academie te Genève.

³ Dr. Van Schelven vermoedt dat 1 Mei 1540 de geboortedatum is geweest.

Wanneer voor de Reformatie gewonnen?

Wanneer en onder welke omstandigheden heeft Marnix met het roomse geloof gebroken en is hij reformatorischgezind geworden? Met zekerheid valt hier weinig te zeggen.

Sommigen menen, dat hij reeds te Leuven innerlijk los was van de oude kerkleer, maar de gronden voor dit oordeel zijn zwak. Vast staat, dat de beslissing gevallen is vóór de inschrijving als student te Genève.

Daar kon toen uitsluitend theologie gestudeerd worden en wel onder leiding van de Calvinistische professoren Calvijn en Beza. Hij en zijn oudere broer Jan zouden zeker niet deze hogeschool, die als kweekschool voor het Calvinisme was opgericht, gekozen hebben, indien ze toen niet reeds in beginsel voor de Reformatie waren gewonnen.

*De overgang van het Katholicisme tot het Calvinisme moet dus hebben plaats gehad in de jaren, dat hij te Dôle of in Italië studeerde.*⁴

Een rotsvast geloof.

De jonge Marnix vereerde vurig zijn beide leermeesters Calvijn en Beza. Later zou hij in een brief aan Beza verklaren, dat hij in Calvijn een *Godsgezant* had leren zien.

Dat de hoogachting van beide kanten kwam, blijkt uit hetgeen Beza eens schreef: dat hij in de jonge Marnix niet alleen diens liefde voor de wetenschap, maar vooral voor de waarheid op hoge prijs stelde.

Ook persoonlijk gingen Jan en Philips met Calvijn en Beza om. Ze waren gehuisvest bij een predikant, die vlak bij Calvijn woonde. Zo stonden ze een paar jaar in nauw contact met de voornaamste predikers der Gereformeerde leer en werden ze steeds vaster gefundeerd in de theologische gedachtewereld der Reformatie.

Toen de beide broers in 1561 uit Genève naar hun vaderland terugkeerden, was hun geloof onwrikbaar vast geworden.

Dat geloof kon niet verborgen blijven. Het zou hen in de toekomst tot getuigen dringen, tot moedige geloofshelden maken, die zich nimmer het Evangelie van Christus zouden schamen. In heel zijn verdere leven trad aan het licht, dat de Christus der Heilige Schrift zijn leven in alle uitingen beheerste.

III. MARNIX ALS STAATSMAN.

Van 1561-1565 leefde Marnix teruggetrokken, zonder een ambt te bekleden.

Zelf schreef hij aangaande die jaren, dat hij ze doorbracht "als onder het kruis der vervolgingen verborgen", en: "ik openbaarde mijn overtuiging niet, behoudens dat ik niets deed wat mijn geweten mij verbood."

Hoewel hij in die tijd nog geen deel nam aan het verzet tegen de koning en zich met politieke werkzaamheden niet inliet, was hij toch niet geheel werkeloos.

Hij gaf zijn krachten aan de ontwikkeling van het godsdienstig-kerkelijk leven in de Nederlanden en bevorderde het werk der Reformatie door van harte mee te leven met de kerken onder het kruis. Vooral de kerk van Breda – hij had zich in deze stad gevestigd – profiteerde van zijn grote gaven en gulle gastvrijheid.

Veel tijd besteedde hij aan de studie van de geestelijke stromingen van zijn dagen.

⁴ Dr. van Schelven kiest voor Dôle, waar hij 9 Mei 1557 student werd.

In deze periode valt zijn huwelijk met Philipotte van Belle, een vrouw, die geestelijk geheel één met hem was en hem tot grote steun heeft gestrekt.

Tot 1586 was hij met haar in een gelukkig huwelijksleven verenigd.

Met een sterke geestelijke band was hij ook aan Lodewijk van Nassau, Oranje's energieke protestantse broer, verbonden.

Oranje woonde toen ook in Breda, maar in deze jaren is van een intieme verhouding met Marnix nog geen sprake.

Dit kwam, omdat de Prins in die tijd in geestelijk opzicht nog lauw was en hij zijn levensdoel nog niet had gevonden in de bevrijding der Nederlanders van de Spaanse tirannie. Hij was nog afkerig van gewapend verzet.

Radicaal optreden.

Marnix werd echter uit zijn schuilhoek naar het strijdperk gedreven. De oorzaak hiervan was de Spaanse onderdrukking.

Hij behoorde tot de edelen, die in 1565 een Verbond (het Compromis) sloten en hij liep met in de stoet van edelen, die onder leiding van Brederode en Lodewijk van Nassau aan de landvoogdes Margaretha plechtig een Smeekschrift aanboden, waarin opheffing van de inquisitie en verzachting der bloedplakkaten gevraagd werd.

Uit Marnix' samenwerking met Hendrik van Brederode en Lodewijk van Nassau blijkt, dat hij in talmen en afwachten nu geen heil meer zag en in tegenstelling tot de nog altijd weifelende houding van de Prins voor krachtig verzet tegen Philips II had gekozen.

Aansluiting bij het volk.

Maar ook sloot hij zich bij het volk aan, onderhield nauwe betrekkingen met het *Verbond der Consistoriën* en dat der Kooplieden, en kreeg opdracht de Antwerpse predikanten te bewerken, opdat die het volk zouden trachten te winnen voor de beweging der edelen.

Hij woonde ook de zitting der Antwerpse Synode bij, waarin het besluit werd genomen overal de openbare prediking in te voeren. Dit heeft geleid tot de bekende hagepreken, die plotseling overal in Nederland plaats vonden en waartegen de regering weinig kon doen.

Marnix en de Beeldenstorm.

In het jaar 1566 werd de aanbieding van het Smeekschrift der edelen gevolgd door de hagepreken, en brak op het eind de beeldenstorm los die over onze landen voer als een spontane uiting van diepe afkeer van de afgoderij, die in de Roomse kerk werd bedreven.

Scherp en algemeen was de afkeuring over deze daad, waardoor tal ven kerken geschonden en vele kunstwerken vernield werden. Hoe stond Marnix nu tegenover deze vernielzucht?

Hij, de voorvechter van het Gereformeerd Protestantisme in ons vaderland, durfde het tot op zekere hoogte voor het breken der beelden op te nemen.

Hoe vreemd, - schreef hij - om zoveel opschudding te maken over het stukslaan van een houten of stenen beeld, terwijl men lijdelijk toezag, wanneer mensen naar Gods beeld geschapen, op afschuwelijke wijze werden vermoord, verbrand, geradbraakt of onthalsd!

De Roomschen beschuldigden de verbonden edelen en de kerkelijke consistoriën en wezen vooral de predikanten als de aanstichters van deze furie aan.

Marnix zelf werd van medeplichtigheid beschuldigd: de plundering van de kerk te Lier werd hem ten laste gelegd. In twee geschriften (*Van de beelden afgeworpen in Augusto 1566 en Vraye Narration et Apologie des choses passées au Pays-Bas, touchant le Fait de la Religion en l'an MDLXVI*) heeft Marnix gepoogd de predikanten van valse beschuldiging vrij te pleiten en een gunstiger en billijker oordeel over de beeldenstorm ingang te doen vinden.⁵

Uitvoerig toont hij het afgodisch karakter van het beeldengebruik aan.

Wel – zo schrijft hij – zoekt men de overtreding van het tweede gebod te verontschuldigen op de wijze der oude heidenen, door te zeggen, dat de beelden slechts hout zijn en steen, en dat men enkel aanbidt, wat daardoor voorgesteld wordt, maar ondanks die verontschuldiging ziet men, dat het arme volk met de beelden zo schrikkelijke afgoderij bedreven heeft en ook nu nog bedrijft, dat elk godvrezend man daarvan moet sidderen en beven.

Want men ziet nog dagelijks, dat zij hout en steen kussen, kaarsen daarvoor aansteken, wierook branden en geloften daaraan doen, Paternosters en Ave-Maria's daarvoor opzeggen, knielen voor het werk hunner handen, het op de schouders langs de straat dragen, vrezen en eren, ja zelfs het ene beeld boven het andere verkiezen en de ene plaats boven de andere, naardat hun dwaas bijgeloof hen meesleekt en vervoert. Daarom moeten de beelden vernietigd worden.

In het algemeen komt de bevoegdheid om vanwege dit afgodisch karakter de beelden te vernietigen niet aan het volk of aan bijzondere personen toe, maar aan de Overheid.

Doch – vraagt Marnix – moet die algemene regel hier nu zo onverbiddelijk worden toegepast dat men het volk mag beschuldigen van opstand en oproer, van een zich vergrijpen aan de rechten van koning en overheid?

Naar zijn mening verbieden verschillende overwegingen zulk een oordeel te vellen en spreekt hij uit: Alles samen genomen, kunnen wij deze daad niet anders beschouwen dan als een voltrekking van het oordeel Gods over de afgoderij, waaraan wij zo lange tijd ons hebben schuldig gemaakt, ondanks de vele waarschuwingen van Zijn Woord. Ziende op die langdurige ongehoorzaamheid kan men zeggen: het was tijd, dat God de mensen uit hun grote domheid als met hamerslag wakker schudt.

Wij hebben hier niet te doen met menselijk overleg, maar met de werking van een buitengewone kracht Gods, waaraan de mensen geen weerstand konden bieden en voorzover men bewustheid aan hun handelingen kan toekennen, uit zich daarin een hartelijk leedwezen over al de afgoderij, welke zij bedreven hadden.⁶

Een donkere tijd

Uit deze verdediging blijkt wel, dat Marnix tot de uiterst radicale groep behoorde, die voor harde middelen niet terugdeinsde en voor een pijnlijk conflict niet uit de weg ging. De grote meerderheid zag echter in de beeldenstorm de wilde daad van "een dullen hoop", het bedrijf van vandalen.

⁵ Marnix was een meester in het schrijven van vlugschriften. *De Standaard* schreef 16 Sept. 1939 in een hoofdartikel: *Zijn tijd kende het wapen der dagbladpers niet, wel het vlugschrift*. Maar wij mogen hem wel noemen de beste journalist van zijn dagen. Er was geen moment, dat hij niet treffend wist te tekenen, en er werd geen strijdschrift geschreven, dat niet het stempel van zijn genie droeg, daar was nimmer behoefte aan een sterkend woord voor het arme verdrukte volk of hij wist het te bieden.

⁶ In deze redenering is Marnix zwak en komt hij met zijn eigen beginselen in strijd. "Wanneer hij goed praat, dat het lagere volk de plaats van het bestuur eigenmachtig inneemt bij de vervulling van een taak, die aan de overheid toekomt, dan kent hij dat volk een recht toe, dat niet gebaseerd is op de gereformeerde beginselen" (C. Beekenkamp "Marnix als Staatsman" in: Gedenkboek der Societas Studiosorum, Reformatorium 1926.)

Het droeve resultaat was dan ook, dat de positie van Marnix en de zijnen verzwakt en die van de landvoogdes versterkt werd. Margaretha verbood de hagepreken, het Verbond der Edelen werd ontbonden en velen van hen sloten zich weer bij de koning aan, omdat ze niet als verdedigers van de beeldenstorm wilden beschouwd worden.

Het zag er donker uit, maar de kleine groep der Calvinisten wist van geen transigeren en de beide Marnixen bleven het volk en de consistoriën trouw.

De een, Aldegonde, verzamelde de gelden om een leger op de been te krijgen en de ander, Jan van Toulouse, stelde zich aan het hoofd van een legertje.

Te Austruweel bij Antwerpen kwam het tot een strijd tegen de regeringstroepen. Jan werd verslagen, viel in handen van de vijand en werd zonder genade in stukken gehouwen.

Het pijnlijke hierbij was, dat de Prins niet te hulp kwam, doch bij het naderen der troepen de poorten van de stad Antwerpen liet sluiten.

Hij had wellicht de dood van Jan kunnen voorkomen, maar hield zich toen nog op een afstand en vermeed angstvallig alle schijn, alsof hij met het groeiende verzet instemde. Het verlies van zijn enige broer moet Marnix bijzonder zwaar gevallen zijn.

Toch - en hieruit blijkt de adel van zijn karakter - heeft dit bij hem geen kwaad bloed gezet en van een wrok tegen Oranje merken we later niets.

Oranje en Marnix vinden elkaar.

In 1568 trekt Alva ons land binnen, om de Nederlanders op bevel van Philips een voorbeeldige bestraffing toe te dienen. Oranje en Marnix vinden elkaar dan in de ballingschap.

Voor Oranje zijn deze ballingschapsjaren van beslissende betekenis geworden. Hij is door het leed gelouterd en leert zijn leven stellen in de hand van de Almachtige.

Hij blijft verdraagzaam, gunt iedere protestantse confessie haar plaats, maar zijn vroegere oppervlakkigheid maakt plaats voor een innig persoonlijk geloof. Bovendien komt hij ook in het staatkundige tot een beslissing, hij overwint zijn vroegere afkeer van het gewapend verzet.

Nu kent hij geen aarzeling meer en wil zijn leven en zijn goed ten offer brengen aan het grote doel: de bevrijding der Nederlanden van het Spaanse juk. "Uit de frivole, toch wel heel lichtzinnige Brusselse edelman is een man gerijpt, die geleerd heeft zijn leven te stellen in de hand van zijn God".

Men leze de roerende brieven, die hij schreef aan zijn vrouw, als men zoekt naar bewijs.⁷

In dienst van Oranje.

Marnix bewoog zich gedurende zijn ballingschap, die duurde van 1567-1572, hoofdzakelijk op kerkelijk en theologisch gebied. In die jaren was hij ook enige tijd de raadsman van de Keurvorst van de Paltz, maar in 't begin van 1571 ging hij in de dienst van Willem van Oranje over. Deze had dringend een vertrouwd medewerker nodig, vooral voor de behartiging van kerkelijke aangelegenheden en vond de Keurvorst Frederik III bereid hem tijdelijk Marnix af te staan.

Eenheid en verschil.

Dit is het begin geworden van de jarenlange trouwe samenwerking tussen deze twee mannen.

⁷ Bl. 242 en 243 van het artikel van Dr J. C. H. de Pater *De Levensgang van Willem van Oranje* (in het Prins van Oranje Nummer 1933 van Stemmen des Tijds).

Onder Gods voorzienig bestel werden deze twee bij elkander gebracht; de een vulde de ander aan. Het verschil tussen hen is terecht aldus gekenschetst: Oranje bezag de zaak van de opstand meer van de politieke kant, voor Marnix was zij een geloofskwestie. De een nam van de ander iets over. Hier verenigden zich politieke belangen en godsdienstige overwegingen. Marnix gaf zijn élan en geestdrift, Oranje zijn staatsmanswijsheid.

Wederzijdse waardering.

Beiden achtten elkander hoog. In 1578 schreef Marnix aan Johann Casimir aangaande de Prins: "Ik heb duidelijk gemerkt, dat Oranje grotendeels zijn goede naam daardoor verkregen heeft, dat hij – mits het de publieke zaak maar naar wens ging – voor elk eerbewijs ongevoelig is geweest en niet slechts geduldig, maar zelfs met vreugde gedragen heeft wat hem aan beledigingen werd aangedaan."

Omgekeerd zag de Prins in Marnix iemand, aan wie hij zijn volle vertrouwen kon geven, zodat hij de belangrijkste zendingen aan hem opdroeg.

Verschilpunten.

Wat betreft de vrijmaking der Nederlanden hadden beiden dezelfde idealen.

Verskil van mening bestond t.a.v. twee punten, n.l. wat betreft het recht der kerk om tucht te oefenen en over de vraag hoever zich de tolerantie van de regering moest uitstrekken. Marnix meende, dat men niet zó ver moest gaan, dat die tolerantie ook de Doopsgezinden zou omvatten. De Prins had echter zulk een sterke begeerte naar *algehele* godsdienstvrijheid, dat hij ook de Doopsgezinden niet wilde uitsluiten.

Marnix zag echter duidelijker het grote gevaar in de opvattingen van de geestdrijvers en wenste, dat de Overheid krachtig tegen hen zou optreden, desnoods met "uytwendighe lichamelijcke straffen en boeten".

Dit wil niet zeggen, – het is Marnix' eigen verklaring – dat hij de ketters wilde doden. Voorop stelde hij de strijd met geestelijke wapenen: het argumenteren en overreden uit een zorgvuldig uitgelegde Bijbel.

Een ruim standpunt.

Niemand trekke hieruit nu de conclusie, dat Marnix een fanaticus was. Nee, hij was juist soepel en stond b.v. in de strijd tussen Oranje en Datheen aan de kant van Oranje. Datheen was tot geen enkele concessie bereid, beschouwde de Roomse religie als een valse, welke de Overheid had te weren en heeft door zijn onverzoenlijke houding de zaak der Reformatie in dit opzicht zeker niet bevorderd.

Marnix en Oranje behoorden tot de "rekkelijken", die in het belang van het land een ruim standpunt innamen, voorstanders van godsdienstvrede waren, en ook aan de Roomse kerk bestaansrecht gunden.

Hun bezadigd en omzichtig handelen werd door de "preciesen" als slap en halfslachtig gebrandmerkt. Maar zij hebben het schip door de branding heengevoerd en de zaak van het Evangelie en van de vrijheid daarmee gediend.

De Statenvergadering te Dordrecht.

In 1572 keert Marnix naar de Nederlanden terug en stelt zich dienstbaar aan de bevrijding van Holland en Zeeland. Zo is hij op de vergadering van de Staten van Holland, die in Juli te Dordrecht gehouden werd, de afgezant van de Prins. Hij brengt hun in herinnering de toewijding van Oranje en de grote offers, die door de Prins gebracht zijn, en wekt hen ernstig op de zijde van de Prins te kiezen. Het verdient geen aanbeveling hulp bij Frankrijk of Engeland te zoeken, daar dan het land onder

vreemde vorsten zou komen. Aan het slot van zijn rede verzekerde hij, dat de Prins Gereformeerden en Rooms en gelijkelijk "vrije exercitie" van hun godsdienst wilde verlenen.

Deze sobere rede maakte grote indruk op de vergaderden; het gevolg was, dat de steden de Prins het stadhouderschap aanboden en financiële hulp beloofden.

Gevangen genomen.

Daarna komt er in Marnix' leven een periode van reizen en trekken, waarin hij de Prins tot grote steun is.

Nu eens is hij in Delft, dan te Dordrecht of in Haarlem, waar hij enkele onbetrouwbare elementen uit de colleges van burgemeesters en schepenen en van de vroedschap verwijderd, om te voorkomen, dat de burgers naar de vijand zouden overlopen.

In Januari 1573 werd hem een taak opgelegd, die minder met zijn gaven overeenkwam – hij werd benoemd tot commandant van de stelling Rotterdam: "gouverneur aangaande den krijgshandel en politie van Delft, Rotterdam en Schiedam."

Marnix was beter diplomaat dan legeraanvoerder, maar daar de Prins weinig bekwame aanvoerders tot zijn beschikking had, moest hij zijn vriend soms een werk opdragen, dat minder met diens capaciteiten strookte.

Of zijn gebrek aan militaire bekwaamheid de oorzaak is geweest, valt moeilijk uit te maken, vaststaat, dat hij bij een onverhoedse aanval zijn troepen niet meer de baas kon blijven. In een panische schrik lieten ze hun dappere veldheer, die grote persoonlijke moed aan de dag legde, in de steek.

Marnix viel in handen van de Spanjaarden en werd in Den Haag gevangen gezet. Later is hij overgebracht naar een kasteel bij Utrecht.

Deze vangenneming was een zware slag zowel voor Marnix als voor de Prins, die een van zijn meest vertrouwde medewerkers missen moest. In de kerker had Marnix met somberheid en moedeloosheid te kampen, zodat hij bij de Prins aandrang maar met de vijand te onderhandelen en vrede met Spanje te sluiten, aangezien in deze wereld voor de religie naar Gods Woord toch geen plaats der rust was en een vrede te verkiezen was boven deze smadelijke oorlog. Laat ons - zo schreef hij - de goederen dezer wereld achterlaten en een nieuw vaderland zoeken!

Gelukkig bezweek de Prins voor deze sterke aandrang niet en antwoordde hij, dat een dergelijke handelwijze tot verderf van het vaderland zou zijn.

In vrijheid.

Marnix verwachtte in de gevangenis niet anders dan het doodvonnis. Hij vreesde de dood echter niet. Elke avond beval hij Gode zijn ziel en troostte zich met de lezing van zijn Hebreeuws Psalmboekje.

Na een gevangenschap van ruim tien maanden werd hij in vrijheid gesteld, omdat de Prins hem uitwisselde tegen een hooggeplaatste Spaanse gevangene.

Belangrijke opdrachten.

Marnix' argumenten, in de gevangenis door moedeloosheid ingegeven, waren voor de Prins geen reden om nu voortaan zijn vroegere vriend en raadsman te wantrouwen en van zijn diensten geen gebruik meer te maken.

Integendeel, de Prins herstelde hem terstond in zijn vroegere functie van Secretaris en zeer belangrijke opdrachten ten behoeve van de bevrijding der Nederlanden en de particuliere belangen van de Prins werden hem weer toevertrouwd. Nu volgen juist de jaren, waarin hij zijn volle activiteit ontwikkelde en zijn diplomatieke gaven het rijkst aan de dag treden.

Deze beknopte levensbeschrijving kan niet alle belangrijke opdrachten opsommen, waarvan Marnix zich steeds op de meest nauwgezette wijze heeft gekwetend. Slechts het voornaamste vindt een plaats.

Met een volmacht van de Prins neemt hij deel aan de vredesonderhandelingen te Breda, doch vóór het einde van het congres verlaat hij de stad, om zich naar Duitsland en Polen te begeven. Deze reizen hadden drieërlei doel: hij moest trachten de vreemde vorsten tot militaire hulp te bewegen, ook had hij tot taak professoren te werven voor de Universiteit van Leiden en in de derde plaats moest hij Oranje's huwelijk met *Charlotte van Bourbon* regelen en haar uit Heidelberg naar Holland begeleiden.

In Januari 1576 is hij de leider van een gezantschap, dat naar Engeland wordt gezonden om Elisabeth de soevereiniteit over Holland en Zeeland aan te bieden. De 19e April doet hij verslag aan de Staten van Holland van de mislukking dezer laatste pogingen.

Aandeel in de Pacificatie.

Hierna breekt de periode aan, waarin hij niet slechts de belangen van Holland en Zeeland, maar die van al de 17 gewesten behartigt. Hij tracht de partijen te verzoenen en speelt een hoofdrol bij de besprekingen te Gent, waar hij niet alleen als afgevaardigde van de Prins, maar ook van de Staten van Holland en Zeeland optreedt. Niet in het minst door zijn invloed kwam de Pacificatie tot stand (1576), waardoor de Prins zijn doel, n.l. het samengaan van alle provinciën, om de Spaanse troepen te verdrijven, en de verdraagzaamheid op godsdienstig gebied althans voorlopig bereikt zag.

Ontcijferen van geheimschrift.

Marnix had niet alleen de leiding bij de besprekingen te Gent, maar hij heeft ook de Bevrediging te Gent helpen bevorderen door een arbeid, waarvoor hij speciale aanleg toonde: het ontcijferen van geheimschrift. Niet alleen toen, maar vele malen heeft hij zó de zaak der Nederlanden belangrijke diensten bewezen.

Vaak gelukte het vijandige correspondentie in geheimschrift te onderscheppen. Die in geheimschrift opgestelde brieven werden dan aan Marnix ter hand gesteld; hij rustte niet, voordat hij de sleutel tot het cijferschrift gevonden had en de juiste tekst der onderschepte brieven kon vaststellen.

Begeleider van de Prins.

Spoedig na het sluiten van de Gentse Pacificatie kwam de nieuwe landvoogd Don Jan van Oostenrijk in de Nederlanden. Marnix vertrouwde hem in geen enkel opzicht en volgde hem op al zijn schreden. Hij werd Don Jan's felle bestrijder en waarschuwde herhaaldelijk de Staten-Generaal voor deze jongeman, die "heel subtiel een vossenheid aantrok". Wanneer de landvoogd zijn ware aard toont en Marnix de inhoud van onderschepte brieven onthult, waaruit blijkt dat Don Jan het plan had het kasteel van Antwerpen door een list in handen te krijgen, is het spoedig met zijn rijk uit. Ook de Staten keren hem nu de rug toe en Marnix kan in September 1577 de Prins van Oranje naar Antwerpen en Brussel begeleiden, waar "nooit een koninklijke intocht triomfantelijker was.

In de nu volgende verwarde en kritieke omstandigheden zoekt de Prins meer dan ooit de hulp van Marnix en stelt hem tot lid van de Raad van State en van de Krijgsraad aan.

Op de Rijksdag.

In 1578 droegen de Staten Marnix op met Johann Casimir, een zoon van keurvorst Frederik III van de Paltz in onderhandeling te treden en hem om militaire steun te verzoeken. Ook gelastten zij hem de Rijksdag van Worms te bezoeken om de Duitse Staten aan te sporen geldelijke hulp te verlenen en de keizer en de keurvorsten te overtuigen van het belang, dat het Duitse rijk had bij een goede gang van zaken in de Nederlanden.

Hij sprak op deze Rijksdag een rede uit, die spoedig in druk verscheen (in het Frans en in het Latijn).⁸

Gentse troebelen.

In Gent toonden sommige heftige Calvinisten zich zeer onverdraagzaam tegenover de Roomsens, zodat zij in hun fanatisme zelfs een gevaar werden voor de nationale eenheid.

Het was Marnix weer, die naar Gent werd gezonden, om met de vroedschap te onderhandelen en te pogen de zaken in het reine te brengen.

Verdachtmaking.

Dat al deze opofferingen zowel van de Prins als van Marnix niet steeds op de rechte waarde werden geschat, blijkt uit de venijnige open brief van een malcontente "echte vaderlander" aan de Staten, waarin op de laagste wijze over Oranje en Marnix geschreven wordt.

In 1579 gaf Marnix te Antwerpen zijn *Response à un libelle fameux* uit, geschreven onder het motto: Antwoord de zot naar zijn dwaasheid! Stuk voor stuk toont hij de onwaarheden in het pamflet aan en zuivert de Prins en zichzelf van de vuige aantijgingen.

Unie van Brussel.

Van Marnix ging het denkbeeld uit tot het sluiten van de Tweede Brusselse Unie, waarin de band tussen alle gewesten nog versterkt en de Pacificatie bevestigd werd. Roomsens en Gereformeerden zouden verplicht zijn elkaar te beschermen.

"Verlatinghe van Philips".

In 1581 viel het gewichtige besluit: Philips werd de gehoorzaamheid opgezegd, omdat "een vorst, die in stede van zijne onderdanen te beschermen, dezelve zoekt te verdrukken, t' overlasten, heur oude vrijheid te benemen en hun te gebieden en gebruiken als slaven, moet gehouden worden niet als Prins, maar als een tyran."

Hoe stond Marnix tegenover deze afzwering?

Reeds een jaar tevoren had hij in een brief aan Oranje hierop aangedrongen, daar Philips opgetreden was als een tiran en een gezworen vijand van de ware godsdienst.

Hij achtte ongehoorzaamheid geoorloofd. Een sterfelijk mens mag toch niet de bevoegdheid hebben, tegen alle wetten en alle rede in, te doen wat hem goeddunkt? In dat geval zouden we geen enkel middel tegen tirannie bezitten, aldus Aldegonde.

In Anjou teleurgesteld.

Marnix steunde de Prins in diens Fransgezinde politiek.

⁸ De beoordeling van deze rede is zeer verschillend. Sommigen noemen haar *bewonderenswaardig* en spreken van "een zijner meest welsprekende redenen", anderen zoals Gr. van Prinsterer zijn zeer matig in hun beoordeling.

In 1582 kwam een broer van de Franse koning, Anjou, in ons land. Hem werd de soevereiniteit onder beperkende voorwaarden opgedragen. Anjou was geen man van hoogstaand karakter. Zijn verleden was verre van smetteloos. Het is onbegrijpelijk, dat Marnix hem zo hoog geprezen heeft en zo grote sympathie voor hem had. Hier heeft hij toch wel weinig mensenkennis aan de dag gelegd en is hij argeloos onder de bekoring gekomen van Anjou's geheimzinnige persoonlijkheid.

"Naarmate" - aldus Marnix - "ik zijn karakter en inborst beter leer kennen, moet ik die des te meer prijzen. En als God hem bewaart, twijfel ik niet of hij zal door zijn daden de glorie zijner voorvaderen niet slechts evenaren, maar zelfs overtreffen."

Hoezeer is Marnix hierin bedrogen uitgekomen!

Anjou kon in ons land het vertrouwen niet winnen. Toen in 1582 een aanslag op 't leven van de Prins werd gepleegd, was de eerste gedachte, dat Anjou daarvan de aanstoker kon zijn. Tot een uitbarsting kwam het, toen Anjou, om zijn macht te vermeerderen, trachtte zich van Antwerpen meester te maken (de Franse furie 1583). Maar dan is zijn rol ook uitgespeeld en vertrekt hij naar Frankrijk.

Ontmoedigd.

Door het teleurstellend verloop der staatkundige gebeurtenissen, vooral door het verraad van Anjou te Antwerpen, was Marnix zó terneergeslagen en ontmoedigd, dat hij bedankte als lid van de Raad van State en zich terugtrok op zijn kasteel te Souburg op Walcheren. Zijn gezondheid liet veel te wensen over, zodat ook deze omstandigheid zal meegewerkt hebben aan zijn besluit om zich aan de staatszaken te onttrekken. Voortaan besteedde hij zijn tijd aan de studie – hij begon de Bijbel te vertalen – en aan de landarbeid.

Burgemeester van Antwerpen.

Lang zou de rust niet duren. De Prins riep hem weer tot actieve politiek; hij droeg hem de leiding van het verzet te Antwerpen op.

Parma had sinds lang het oog op Antwerpen, de sleutel van Zuid-Nederland, gericht en spande alle krachten in om de stad in te nemen. Juist in deze moeilijke omstandigheden werd Marnix benoemd tot eerste burgemeester van Antwerpen. Hij was er zich van bewust dat hij een zeer zware taak op zich nam, maar hij durfde de oproep niet af te slaan. De toestand in de Nederlanden was nu eenmaal van dien aard, schreef hij in die dagen, dat er geen vrije keus meer overbleef om te doen, wat men het liefst wenste, maar dat men gebukt ging onder de druk van een ijzeren wet

Dit burgemeesterschap is voor Marnix een bron van ellende geworden.

Na een beleg van dertien maanden moest hij de stad aan de vijand overgeven. Toen brak de onbillijke kritiek los en die kritiek gold inzonderheid de eerste burgemeester. Niet alleen zijn bekwaamheid, maar ook zijn goede trouw werd in twijfel getrokken. Hij werd door de Antwerpenaars, door de Staten, door de Koningin van Engeland en de vooraanstaande Engelse staatslieden wel niet bepaald van verraad beschuldigd, maar er toch van verdacht, dat hij lafhartig de stad aan de vijand had overgegeven op een ogenblik, dat dit helemaal niet noodzakelijk was.

Om een billijk oordeel te vellen, moet allereerst in aanmerking worden genomen, dat Parma grote militaire gaven had en dus een geducht tegenstander was, terwijl daartegenover Marnix meer een plannen-ontwerper was dan een krijgsman of veldheer, meer een denker dan een man van de daad, meer iemand om de lijnen uit te stippelen dan een leider, die zijn wil dwingend anderen wist op te leggen.⁹

⁹ "Indien Marnix in politiek opzicht een schrander man mag worden genoemd en op dat gebied aan Willem van Oranje grote diensten had bewezen, dan kan van hem toch niet gezegd worden, dat hij

Bovendien mogen de grote moeilijkheden, waarmede de eerste burgemeester te worstelen had, niet onderschat worden. De politieke organisatie in Antwerpen was zó, dat in kritieke ogenblikken, wanneer een spoedige beslissing geboden was, meer dan eens de handen van de burgemeester gebonden waren en de oppositie in de Raad het uitvoeren van noodzakelijke maatregelen vertraagde of onmogelijk maakte. De eerste burgemeester had vrijer in zijn handelen moeten wezen en meer met dictatoriale macht moeten bekleed zijn. Daar kwam bij, dat moeilijkheden ontstonden door de eigenaardige samenstelling van de verdedigingskorpsen der stad. Behalve eigen soldaten waren er vreemde garnizoenen en vooral bij de vreemde soldaten heersten gemis aan plichtsbesef en een geest van opstandigheid, zodat er meer dan eens mouterij ontstond. Zelfs het Nederlandse krijgsvolk, vooral de matrozen, stelden teleur.

Toen tot een uitval aan de Schelde besloten was en de brug van Parma in brand moest worden gestoken, weigerden de matrozen het bevel op te volgen, indien niet eerst de achterstallige soldij werd uitbetaald. Marnix was buiten zichzelf van woede en schold hen voor "Spaanse schurken", waarna de muiters op hun beurt de burgemeester voor "Franse schurk" uitmaakten (met het oog op zijn Fransgezinde politiek en zijn sympathie voor Anjou).

Het was voor Marnix ook moeilijk, dat de burgerij in haar politieke en godsdienstige overtuiging zozeer verdeeld was. Er waren vele rijke Roomsens in de stad, die niets liever wilden dan zo spoedig mogelijk vrede sluiten met Parma. Anderzijds waren er onbesuisde elementen, die er maar op los wilden slaan en ieder, die wat bedachtzamer en voorzichtiger wenste op te treden, voor een slappeling of verrader uitmaakten.

Later heeft Marnix zelf gezegd: "De belegerden waren op een verbazende wijze verdeeld: sommigen waren Martinist, anderen waren papist, nog anderen waren noch het een noch het ander, maar allen waren aan de facties overgegeven".

Bovendien had Marnix op hulp van buiten gerekend, doch deze bleef uit. Eerst een maand vóórdat de stad werd overgegeven, toen reeds in het kamp van Parma vredesonderhandelingen plaats vonden, deed de Engelse koningin aan de magistraat van Antwerpen de belofte, ogenblikkelijk hulp te zullen zenden.

Is het wonder, dat Marnix zich zwak voelde en met Parma in onderhandeling trad, waar de militaire pogingen nutteloos bleken, waar de burgerij dreigde te verhongeren, omdat er nog maar voor drie dagen brood was, de onderlinge verdeeldheid groot was en de "peiswillers" alle actie tegenwerkten?

Valse beschuldiging.

Maar uit welke hoek kwam dan de aanklacht van lafheid en zelfs het gefluister van verraad? Van de zijde der Engelse regering en van de kant der Calvinistische predikanten van Antwerpen.

Wat de eerste aanval betreft - enige afgevaardigden van de Generale Staten, die naar Londen waren gezonden om politieke besprekingen te voeren, kregen daar van officiële zijde te horen, dat Marnix beschouwd werd als de man, die schuldig stond aan de val van Antwerpen.

In de tweede plaats hebben de predikanten van Antwerpen Marnix ervan beschuldigd, dat hij de stad had overgegeven, vóórdat dit strikt noodzakelijk was. Het moet voor hem wel bijzonder pijnlijk zijn geweest, dat de mannen, die met hem hetzelfde geloof beleden, van hem vervreemd raakten en met wantrouwen hem gadesloegen.

krijgsmansbeleid in hoge mate bezat. Voor de oorlog was hij niet geboren, wel voor politiek en diplomatie" (L. van der Essen in *Officieel Gedenkboek*, bl. 55).

Zelfs heeft de bekende gereformeerde Ds. Petrus Plancius (tot Maart 1585 predikant te Brussel) Marnix schriftelijk scherp aangevallen en hem in een aantal artikelen bestreden op zulk een wijze, dat Marnix aan een bekend lid van de Raad van State schreef: "Als je Ds. Plancius soms ontmoet, zeg hem dan eens, dat ik twintig artikelen vol leugen en laster tegen mij gezien heb, waarvan ik vermoed, dat ze uit zijn hoek komen. Als hij een Dienaar des Woords zal zijn, moet hij echter niet zijn naam verbergen. En als hij uit liefde voor zijn land aan het schrijven gaat, moet hij zijn beschuldigingen bewijzen. Verdenk ik hem ten onrechte: laat hij het dan zeggen; want ik zou niet graag een eerlijk man ten onrechte verdenken, en vooral niet als die predikant is."

Zijn eigenaardig standpunt.

Hoe kwam men dan aan zulk een scherp oordeel over Marnix?

- Allereerst: Marnix zag in Parma een ridderlijk tegenstander en ging min of meer op voet van vertrouwen met hem om. Omgekeerd droeg Parma de burgemeester van Antwerpen achting toe en haalde zich de verontwaardiging van zijn partijgenoten op de hals door de humane behandeling van zijn vijand.
- In de tweede plaats komt hier in aanmerking het eigenaardige standpunt van Marnix in die dagen wat betreft de nationale zaak. *Hij was bereid het verzet om de handhaving van de privilegiën op te geven, wanneer maar vrijheid van godsdienst werd geschonken.* Bij de vraag van oorlog of vrede gaat het volgens hem om de *godsdienstvrijheid* en het ideaal van staatkundige vrijheid komt bij hem geheel op de achtergrond. Wanneer de vervolgingen ophouden en zijn landgenoten vrij hun godsdienstplichten kunnen vervullen, is hij tevreden en wil hij er wel toe meewerken, dat er geen verdere eisen gesteld worden.. Voor het verdedigen van de privilegiën der steden en provinciën tegen het absolutisme van de koning voelt hij weinig. Het motief in de Nederlandse opstand is voor hem: het verkrijgen van *godsdienstvrijheid*.

Geen verrader.

Dit standpunt was niet het juiste en heeft gelukkig niet algemeen ingang gevonden.

Maar mag daarom aan Marnix lafheid en verraad worden verweten?

Dit oordeel is liefdeloos en schandelijk onrechtvaardig. Dr. van Schelven vraagt: "En moet op grond van dit alles Marnix nu inderdaad als verrader bestempeld, of pleit eerlijke overweging van het geheelder factoren, die hier in aanmerking komen, hem vrij?" Waarop zijn antwoord luidt: "Zij die objectief, wetenschappelijk, zijn zaak hebben onderzocht, vellen eenparig het gunstiger oordeel."

Eerbiedwekkend komt Antwerpens burgemeester weliswaar niet uit dit onderzoek te voorschijn, en groots en fors toont zich zijn gestalte gedurende de dertien maanden, dat het beleg der Scheldestad heeft geduurd, niet. Maar een verrader, neen! Aan de zuiverheid van zijn bedoelingen is evenmin te twijfelen als aan zijn met goede wil bezielde zijn. Heeft hij niet meer weten te bereiken dan hij deed: niemand is toch tot groter dingen verplicht dan waartoe zijn aanleg en karakter hem in staat stellen".

Miskening.

De massa keerde zich van Marnix af en beschouwde hem als een staatsgevaarlijk man, die hoest worden geboycot. Welk een diep leed voor de Christen-staatsman, die zijn volk zo innig liefhad en zijn krachten had verteerd in de dienst van het vaderland!

De Staten-Generaal gingen zelfs zó ver, dat zij aan de Staten van Zeeland de raad gaven hem op hun gebied niet toe te laten. Naar het oordeel van de Staten van Holland

was het 't veiligst hem voorlopig gevangen te zetten. Diep gekrenkt trok Marnix zich op zijn landgoed te Souburg terug, waar hij sindsdien stil en in eenzame afzondering leefde.¹⁰ Hij had trouwens aan de Raad van Zeeland moeten beloven niet buiten zijn landgoed te komen en zich van elke politieke werkzaamheid te onthouden. "Dit is dan" - aldus schreef hij in die sombere dagen aan een vriend - "het loon voor al het doorgestane leed, voor al de trouwe diensten, aan mijn medeburgers bewezen, die mij, naast God, geheel hun leven en welzijn te danken hebben! Maar vorstelijk is het, bij weldoen gelaakt te worden."

Tevergeefs drong hij bij de regering op een gerechtelijk onderzoek aan. Hij bleef voorlopig een vergeten man, die op politiek terrein niet meer meetelde. Gelukkig heeft hij in zijn laatste levensjaren eerherstel gekregen en hebben de latere geschiedschrijvers al de laster kunnen weerleggen, zodat zijn trouw en onomkoopbaarheid duidelijk aan de dag zijn getreden. Had men maar eerder geluisterd naar hetgeen Parma aan Philips II had geschreven: "Ik heb St. Aldegonde zeer rijke beloning aangeboden, doch alhoewel hij arm is, zie ik hem niet door eigenbelang gedreven, maar alleen vasthoudende aan de begrippen van zijn godsdienst."

Huiselijk leed.

In deze zeer donkere tijd wordt hem ook nog zijn beminde vrouw ontnomen (in 1586).¹¹ Hij is diep bedroefd over dit sterven, maar hij tracht, naar zijn eigen woorden, zijn rouw te dragen, zoals dit een Christen betaamt. Het volgend jaar trouwt hij met *Catharyne van Eckeren*, doch reeds vier jaar later trof hem de zware slag dat ook zij hem ontviel.¹²

Jaren lang ging de leiding der staatszaken buiten hem om en oefende hij alleen invloed op de buitenwereld uit door een drukke correspondentie met vele beroemde mannen. Marnix is echter niet als een vergeten burger gestorven, doch aan het einde van zijn leven gelukkig in zijn eer hersteld.

De aanleiding daartoe was zijn ontcijfering (begin 1590) van onderschepte brieven, waardoor kwam vast te staan, dat Philips II geheime plannen had tegen de Nederlanden, Elizabeth van Engeland en Hendrik IV van Frankrijk. Hij ontvangt dan de opdracht naar Frankrijk en Engeland te reizen om deze vorsten te waarschuwen. Vooral Hendrik behandelt hem met grote onderscheiding en benoemt hem zelfs tot zijn raadsman.

Daarbij kwam, dat Maurits hem zijn volle vertrouwen schonk en hem menige belangrijke taak opdroeg. Het moet hem wel bijzonder goed gedaan hebben, dat deze Prins hem uit zijn schuilhoek haalde en tot vererende missies riep.

Van een reis, die hij op verzoek van Maurits naar diens Prinsdom Oranje ondernomen had, keerde hij ziek terug. Graveel en jicht sloopten zijn krachten. De 15e December 1598 stierf hij te Leiden, nog maar 58 jaar oud. Een week later werd hij onder grote belangstelling – ook Prins Maurits was tegenwoordig – in de Pieterskerk begraven. In Souburg werd te zijner nagedachtenis een monument opgericht.¹³

¹⁰ Hij was, zoals hij zelf schreef *agricola* of landbouwer. Natuurlijk moeten we dit met een korreltje zout verstaan. Hij wist zijn bedrijf op hoger plan te brengen en zocht contact met wetenschappelijk experimenterende botanisten. Behalve deze liefhebberij in het tuinieren had hij er nog twee: het bijeen brengen en catalogiseren van boeken en het verzamelen van schilderijen.

¹¹ Uit dit huwelijk werden een zoon en drie dochters geboren.

¹² Zij had hem twee dochters geschonken. Voor de derde maal is hij gehuwd geweest met Jossina de Lannoy. Zij overleefde haar man. Dit derde huwelijk bleef kinderloos.

¹³ Men heeft wel beweerd, dat later zijn lijk naar Souburg is overgebracht, doch vast staat dit niet.

IV. MARNIX ALS THEOLOOG.

Er zijn schrijvers, die eenzijdig de nadruk leggen op Marnix' werkzaamheid als staatsman, zodat zijn arbeid als theoloog en verdediger van het Calvinisme in de schaduw geraakt.

Nu had Marnix zeer zeker grote gaven als staatsman en heeft hij op staatkundig gebied een voornamelijk rol gespeeld in de bewogen decennia van de 16e eeuw, toen de grondslag is gelegd van onze nationale eenheid.

Maar Marnix voornaamste verdienste ligt toch op godsdienstig en kerkelijk gebied. Hij heeft zijn rijke gaven in dienst van theologie en kerk gesteld en een zegenrijke invloed geoefend op de gang van het kerkelijk en godsdienstig leven in die verwarde en moeilijke tijden.

Dr. van Schelven schrijft zo juist: "Als Calvinist is hij oh het ogenblik, waarop hij zijn voorbereidingsjaren achter de rug had de arena, waarin de vrijheidsworsteling der Nederlanden beslist zou worden, binnentreden. ... Welnu, in verband met dat Calvinisme is het vooral geweest, dat hij zich ten behoeve van de Nederlanden gewerd heeft. Want – alweer – al beled hij het dan, zoals reeds bleek, niet fanatiek, zodat hij in aangelegenheden van niet-vitaal belang gemakkelijk heeft kunnen toegeven, een overtuigd en volhardend strijder ervoor is hij wel geweest.

Zo zorgde hij dus voor de stabilisatie ervan in Holland en Zeeland; voor de nationale organisatie, waar het 't kerkelijk leven gold; in zijn verdediging van het Calvinisme tegen het Rooms-katholicisme en voor de te boekstelling zijner lotgevallen, zowel als voor de voorziening ervan met een betrouwbare Bijbelvertaling.

Zo heeft hij werkelijk op allerlei gebied en gedurende zijn gehele leven voor de vrijwording en de bloei van het Calvinisme in de bres gestaan.¹⁴

C. Beekenkamp merkt in zijn reeds genoemd artikel op: "Calvijn heeft via Marnix invloed uitgeoefend op onze staatkundige geschiedenis van de 16e eeuw. Marnix heeft Calvijn's staatsleer in toepassing gebracht, voor zover nationale omstandigheden dit toelieten. Hij volgt Calvijn niet à tort et à travers, zoals de ultra-gereformeerden in den lande. Marnix' opvatting over "soevereiniteit" is zuiver Calvinistisch. Hij is de mening toegedaan, dat men een vorst mag afzetten als hij privileges schendt en godsdienstvrijheid aanrandt.

Marnix is in de strijd tegen Spanje niet "leider van een revolutionaire beweging", maar handhaver van nationale en religieuze belangen. Marnix wil Kerk en Staat zoveel mogelijk gescheiden houden. Voor alles dringt hij aan op vrijheid van godsdienst."

Organisator van het verband tussen de kerken.

¹⁴ Dr A. A. van Schelven, a.w. bl. 233.

Prof. F. L. Rutgers zegt in zijn "Calvijn's invloed in de Nederlanden": "In de vele geschriften, waarin over de beide Marnixen en bepaaldelijk over Philips van Marnix van St. Aldegonde gehandeld wordt, vindt men lang niet altijd een voorstelling, die zijn Calvinistische beginselen tot hun recht doen komen. Het gebeurt vaak, dat die geheel terzijde worden gesteld om door revolutionair-liberale beginselen vervangen te worden. Toch kan dit laatste wel niet geschieden zonder algehele miskennis van zijn ganse levensstrijd. Van de jeugd af is hij altijd Calvinist geweest; en bij al zijn werkzaamheden op staatkundig, historisch en literarisch gebied, was en bleef hij toch ook een Godgeleerde, een der leiders en woordvoerders van de Gereformeerde Kerken in Nederland".

Marnix is nooit geordend predikant of professor in de theologie geweest.¹⁵ Toch wist hij meer van theologie en kerkelijke zaken dan menige dominee of hoogleraar. Zijn geschriften leggen getuigenis af van zijn grondige kennis der Gereformeerde leerstellingen. De bijbel kon hij in de grondtalen lezen en in het kerkrecht was hij zeer bedreven. Hij had ernstige studie gemaakt allereerst van de Heilige Schrift, want hij beriep zich steeds op het Woord van God, maar ook van de kerkvaders, de scholastieken en de reformatorische theologen. Hij was de geleerde theoloog, die helder en scherp de geestelijke stromingen van zijn tijd heeft onderkend en daarom een uitnemende gids werd voor Oranje op godsdienstig en kerkelijk gebied.

Wij schenken eerst aandacht aan hetgeen hij gedaan heeft in de organiseren van het verband tussen de verschillende plaatselijke kerken in en buiten ons land.

Door de bloedplakkaten en vooral door de fel opblazende vervolging na Alva's komst waren de belijders der Gereformeerde waarheid naar andere landen uiteengedreven. Marnix - en daarvoor kunnen we hem niet genoeg dankbaar zijn - heeft met andere vooraanstaande mannen in die jaren al het mogelijke gedaan om te voorkomen, dat de uit elkaar geslagen Gereformeerden geheel van elkaar zouden vervreemden.

Om de betekenis hiervan goed te verstaan, moeten we eerst een indruk hebben van de geweldige onrust en spanning onder ons volk in het "wonderjaar" 1566, toen de hertog van Alva met een groot en goed toegerust leger naar de Nederlanden trok.

In April 1566 verliet de Prins Antwerpen en reisde over Breda 'naar zijn voorvaderlijk stamslot te Dillenburg. *Dit vertrek werd het sein tot een algemene vlucht uit de Nederlanden.* Ieder, die iets met de nieuwe leer uitstaande had, nam, als hij de kans kreeg, de wijk naar het buitenland, om aan Alva's wraakoefening te ontkomen. Uit de kustplaatsen weken vele gezinnen naar Engeland uit, terwijl degenen, die geen scheepsgelegenheid konden vinden, naar het Oosten reisden, naar Duitsland, om in Oost-Friesland, Westfalen, Hannover, Rijnland of de Paltz een schuilplaats te zoeken.¹⁶ En wie niet vluchten kon, zocht een schuilhoek in de omgeving.

Een angstige beklemming lag alom over onze landen. De steden waren verlaten en zagen er doods uit, nu alle handel stilstond en alle vertier verdwenen was. Soms waren dorpen en gehuchten schier geheel ontvolkt. In die jaren werden derhalve langs heel onze Oostgrens in Duitsland vluchtelingen-gemeenten der Hervormden uit ons vaderland gevestigd, van Emden aan de Noordzee tot aan de Paltz in het Zuiden toe. Ze ontstonden o.a. te Aken, Bedtbur, Bentheim, Emden, Frankfort, Frankenthal, Heidelberg, Kleef, Keulen, Osnabriick, Wezel.

Nu zag Marnix terstond in, dat de band tussen die vluchtelingen-gemeenten en de kerken, die nog leefden onder het kruis der vervolgingen in het vaderland, moest worden bewaard en versterkt. Hij nam het initiatief om door mondelinge besprekingen en schriftelijk contact zich met hun toestand op de hoogte te houden, en hun moed in te spreken. Ook trachtte hij door gemeenschappelijke Synodes tot een geestelijke eenheid te komen om zodoende een Gereformeerd kerkverband te leggen.

Zo heeft hij het Convent van Wezel in 1568 helpen voorbereiden, waar voor het eerst gezamenlijke belangen en behoeften der gemeenten werden besproken, de verhouding tot haar leraren en ambtsdragers en die tot de Overheid enigermate werden geregeld, getracht werd tot een eenvoudige kerkordening te komen en op samenwerking van alle

¹⁵ Hij is niet, zoals sommigen beweerd hebben, hoogleraar aan de door de Prins gestichte Universiteit te Leiden geweest.

¹⁶ Aanvankelijk hield Marnix zelf verblijf op de Lutetzburg te Emden. Daarna vertrok hij naar de Paltz, waar hij in dienst trad van de Keurvorst.

gemeenten werd aangedrongen. Ook Marnix' naam komt voor onder de ondertekenaars van deze Artikelen. Dit Convent van Wezel droeg een *voorlopig* karakter en vroeg om een *definitieve* vaststelling, m.a.w. om een *Synode*, waar door kerkelijke afgevaardigden bindende besluiten konden worden genomen.

En nu was het niet in het minst aan Marnix' initiatief en invloed te danken, dat in 1571 de eerste Synode te Emden werd gehouden, waarop de Gereformeerde kerken onder het kruis en in ballingschap vertegenwoordigd waren. Marnix was zelf op deze Synode niet aanwezig. Waarschijnlijk hebben belangrijke staatszaken hem verhinderd deze kerkelijke vergadering bij te wonen. Zijn geest spreekt echter duidelijk uit de genomen besluiten.

Predikantsopleiding.

Marnix begreep van hoe grote betekenis goed onderlegde predikanten voor de gemeenten waren. Aan de opleiding en ontwikkeling van velen ontbrak wel het een en ander. Vandaar zijn streven om een algemene kas te vormen tot opleiding van bekwame leraren. De kroon op zijn arbeid in dit opzicht was de oprichting van de Universiteit te Leiden; deze was immers allereerst gesticht met de bedoeling de opleiding van vrome en bekwame predikanten te bevorderen.

Vermoedelijk zal Marnix de aandacht van de Prins op het hoog belang voor de kerken inzake een goede opleiding gevestigd hebben en heeft de Prins dit besluit genomen op instigatie van zijn vriend en raadsman Aldegonde.

Kerkhistoricus.

Hoe hoog Marnix werd geschat als kerkhistoricus blijkt uit de artikelen 48–50 van de Emdense Synode, waarin als besluit vermeld staat, dat Marnix namens de Synode verzocht zou worden een historie te schrijven van wat op het gebied der Nederlandse Gereformeerde Kerken sedert enige jaren was voorgevallen, inzonderheid van hetgeen de oprichting der kerken, haar vervolging, de afwerping en wederoprichting der beelden, de volharding der martelaren, de vreselijke oordelen Gods tegen de vervolgers, de staatkundige veranderingen, enz. betrof. Tegelijk werden verschillende personen benoemd, die voor Marnix het nodige bronnenmateriaal moesten verzamelen.¹⁷

Het pleit voor de moed en het initiatief van de kerkelijke leiders dat ze in zulk een fel bewogen en verwarde tijd, waarin de Nederlandse Gereformeerden voor een groot deel als uitgewekenen in den vreemde verkeerden, reeds ernstige pogingen in het werk stelden om een geschiedenis van die jaren te boek te stellen.

Het is te betreuren, dat van de verwezenlijking van dit plan niets is gekomen, te meer, daar de zaak aan zulke bekwame handen als die van Marnix was toevertrouwd.

Marnix werd tot allerlei andere gewichtige arbeid geroepen, zodat tijdsgebrek wel de voornaamste reden zal geweest zijn, dat hij deze taak niet heeft volbracht.

Intussen was deze zaak nog niet geheel van de baan, maar kwam ze op de Synode van Dordrecht, in 1578 gehouden, opnieuw ter sprake. Andermaal werd Marnix als geschiedschrijver aangewezen en werden uitgebreide maatregelen voor het verzamelen van de nodige bouwstoffen getroffen. Ook toen heeft hij helaas door allerlei omstandigheden dit belangrijke werk niet kunnen tot stand brengen.

¹⁷ In verband met deze opdracht van Marnix werd de in 1868 onder het ere-voorzitterschap van Gr. van Prinsterer opgerichte vereniging, die zich ten doel stelde, de oorkonden van de vroegste periode der Nederlandse Hervormingsgeschiedenis op te sporen en in bruikbare uitgaven ter beschikking van het publiek te stellen, Marnix-Vereniging genoemd. Zie het artikel van Dr. J. C. Rullmann in *Anti-Revolutionaire Staatkunde*, eerste kwartaal 1932, getiteld: *De Marnix-Vereniging en hare werken*.

Dit wil niet zeggen, dat geen voorbereidende arbeid door hem zou zijn verricht. Dr. van Schelven schrijft: "Hij moge dan geen eigen geschiedwerk hebben kunnen publiceren; doordat hij ijverig materiaal verzameld heeft en zowel zijn Franse als Nederlandse vakgenoten royaal van dat verzamelde heeft laten profiteren, is zijn inspanning onze kennis van het verleden indirect toch nog heel wat ten goede gekomen".

De Biëncorf

Door zijn "Biëncorf der Heilige Roomsche Kercke" (gepubliceerd in 1569) heeft Marnix zich grote bekendheid verworven en is hem in de wereldliteratuur een plaats naast de bekendste satirici van zijn tijd gegeven.¹⁸

Bij velen leeft Marnix alleen voort als de dichter van het *Wilhelmus* en de schrijver van de Biëncorf. De naam van het boek is ontleend aan het feit, dat de Roomse kerk haar leer van overal samenleest; "ze is van velerley en menigerhande bloemkens bij een geraapt." Het bijzondere kenmerk van deze scherpe satyre op de gebreken van de Roomse kerk is, dat Marnix net doet of hij Rome's leer niet weerlegt, maar geheel met haar meegaat.

Schijnbaar aanvaardt hij elk argument van zijn tegenstander, maar, wanneer hij goedwillig meegeredeneerd heeft tot het einde toe, verandert plotseling zijn houding en laat hij helder het dwaze zien: hoe Rome's leer op alle punten met de Heilige Schrift in tegenspraak komt.

Om dit felle geschrift te waarderen, moeten we op de achtergrond ervan letten en de tijdsomstandigheden, waaronder het ontstond, in het oog vatten. In Marnix' tijd stonden Rooms en Onrooms fel tegenover elkander en werd de kerk der Reformatie bitter verdrukt. Het is dan ook bij Marnix geen luchtig spel, maar grimmige ernst, wanneer hij vol verontwaardiging de grote gebreken in de Roomse leer en van de Roomse Kerk aan het licht brengt en, zoals Dr. Tjalma opmerkt, "als een andere Elia op den Karmel den stroom van het sarcasme door den "Augiasstal" van Rome's leer en gebruiken leidt".¹⁹

In de "Biëncorf" getuigt niet alles van goede smaak. Er komen uitdrukkingen en woordspelingen in voor die beter achterwege gebleven waren. Maar toch – welk een kunstenaar moet Marnix geweest zijn om in een werk van zulk een omvang,²⁰ heel het boek door, in zijn eenmaal aangenomen houding te volharden en onder het masker van een Roomse zo handig en met zo geestige scherts de jammerlijke gebreken van de tegenstander aan de kaak te stellen.

En niet alleen een kunstenaar, maar ook een theoloog van groot formaat is hier aan het woord, die een enorme Schriftkennis en een verbazingwekkende vertrouwdheid met de oude, middeleeuwse en reformatorische theologie en kerkgeschiedenis toont.

Daarbij breekt hij niet alleen af, maar verricht ook opbouwend werk, waar hij schier ongemerkt een fijne tekening geeft van de reformatorische beginselen en de rijkdom der Schrift tegenover de Roomse verwaarlozing der Heilige Schrift in helder licht stelt.

Prof. Wille schrijft terecht, dat veel te weinig is opgemerkt, hoe de *Biëncorf* vol van Gereformeerde geloofsleer is, zodat het mogelijk is uit dit boek een volledige Gereformeerde geloofsbelijdenis op te stellen.

¹⁸ Oorspronkelijk verscheen de Biëncorf onder de schuilnaam Isaac Rabbotenu = Het gelach is onze meester.

¹⁹ In zijn dissertatie van 1896.

²⁰ Het exemplaar dat ik gebruikte (uit de Universiteitsbibliotheek te Utrecht), dat circa 1669 gedrukt werd, beslaat ± 250 bladzijden.

Mensen, die vreemd staan tegenover de diepe geloofsovertuiging van de schrijver en niet zien, dat voor Marnix de heiligste goederen op het spel stonden, kunnen dit werk niet op de rechte waarde schatten.

Zo schrijft Busken Huet, die niet inzag waarom hij de Gereformeerde leer boven de Roomse leer zou moeten verkiezen: "De scherts van Marnix is de scherts van een haai. Zij laat twee rijen scherpgepunte tanden zien, en doet U geen ogenblik vergeten, dat haar binnenste een kelder is waar de haat op fust ligt. Fijne vormen zijn haar vreemd".²¹

Zelfs de Roomsers hebben een billijker oordeel geveld, zoals de schrijver in het Officieel Gedenkboek van 1938, die Marnix' Biëncorf waardeert als een "kostbaar geschenk flonkerend van geest, overdadig door bewijspplaatsen, maar wrang door haat en kwetsende hoon".

Schrijvers, die met Marnix één van geest zijn, zullen echter dit scherpe, maar eerlijk-bedoelde werk het rechtvaardigst beoordelen.

Dr. J. van Ham eindigt zijn bewonderende bespreking over de Biëncorf met de woorden: "En nog altijd mogen we – welke reserve we ook hebben – vragen om ruimer belangstelling voor een werk, van zulk een grote geleerdheid en scherpzinnigheid, van zulk een levendige en tintelende geest, van zulk een grote welsprekendheid en krachtig geloof."

Voorals de Calvinist *Wille* schat dit reformatorisch werk zeer hoog. Zijn geschrift over de Biëncorf is één doorlopende jubelzang op deze satire. Hij roemt de compositie, de stijl en de taal, en besluit aldus: "Maar onverminderd blijve de eerbied en ruimer worde de belangstelling voor het schone werk, gewrocht voor Nederlands taal en letteren door de man, die, van jongsaf, onderworpen aan het Woord, vaststaand in het geloof, alle gaven stelde in de dienst van zijn volk en zijn God!"

Aanleiding.

Wat was de aanleiding tot het schrijven van dit werk?

Een zekere *Gentiaen Hervet*, die reeds een aantal vlugschriften tegen de Calvinisten had geschreven, had een *Missyve oft Seyndbrief aen de verdoolde van den Christengeloove* in het licht gegeven, waarin hij de geleerden onder de aanhangers der Reformatie had gesommeerd om te weerleggen, wat hij daarin ter sprake had gebracht. Marnix meende deze uitdaging, gericht tot "den stoutsten ende vroomsten van den hoop", te moeten aannemen en publiceerde met het oog daarop zijn Biëncorf.

Het komische en satirieke in Marnix' geschrift komt in nieuw licht te staan, wanneer het vergeleken wordt met het zoetelijke, zelfvoldane geschrijf van Hervet, met diens kreupele Schriftbewijzen en minachtende toon over de Hugenootse predikanten, "die geen dry woorden Latijns en connen."

De tweede oorzaak voor het schrijven van *de Biëncorf* was de aanval van de Bosse bisschop *Franciscus Sonnius* op een in 1566 verschenen belijdenis der Antwerpse Calvinisten.

Marnix wil in zijn boek dit door Sonnius uitgegeven pamflet weerleggen, spreekt na de voorrede dezen "eerwaardigen, lieven, heiligen Vader en Bisschop" aan en neemt hem geducht onder handen.

Felle spot.

Fel is de spot met de geestelijken, die zich mesten en twee dubbele kinnen dragen, wie de vette keuken bovenal ter harte gaat. Vader worden zij door hun misdienaars genoemd – ja, vaak zeer terecht – als het hun bastaarden zijn.

²¹ Voor Busken Huet was Marnix een geestdrijver, louter bezielde door godsdiensthaat.

Een aanhanger van de nieuwe leer weigerde op zijn ziekbed het Roomse sacrament met Marnix' woorden: "ick wille den witten aan voor mijn bedde niet hebben", evenmin als het heilig oliesel, "dat nergens toe en diende dan om de schoenen mede te smeren".

Uit de Biëncorf.

Graag zou ik een ruime keuze doen, maar ik moet mij beperken tot een enkele proeve van zijn hekelende schrijftrant.

Over de plechtigheden, bij *de wijding van een kerkklok* in zwang, merkt hij op: "noch daerenboven worden de doeken niet alleen belesen ende besworen, maar ook ghedoopt, ende men stelt haer ghevaders, die de coorde moeten houden, dacr sij aen ghebonden staen, ende antwoorden Amen op hetghene dat de saffragaen oft de stadhouders des Bisschops de clocke vraegt, ende tot haer spreekt: ende dan becleedt men de clocke met eenen nieuwen rock ende men beleestse tot verdrijvinghe aller Duyvelen macht, Listicheydt ende spokernijen, tot nutticheyt ende welvaren der ziellen der verstorven menschen, insonderheyt soo sij rijk sijn ende den coster wel betalen connen, ende tot andere dierghelijcke dinghen meer".

De *afgodische Mariaverering* stelt hij op deze wijze tegenover de ware gestalte van Maria aan de kaak: "Waer uyt men claerlijck en ghenoechsaem mercken can, dat deze Liefvrouwe seer eergierich is ende begeert voor de Coninginne der Hemelen aangezien ende aengeroepen te wesen, ende hebben het voordeel over alle Sancten en Sanctinnen des Paradijs. Want sij is al van een anderen aert, dan de heylige Maghet Maria, de Moeder van Jesu Christi gheweest is, welcke sich bekende een arme dienseresse Gods te zijn, en wees denghenen, die eenich dincks behoefelijck waren, aen haren Sone Jesum Christum."

Bij de *"examinatie der kettens"* sal men hen niet vraghen oft sij de Schrift ende den Bijbel ghelooven, oft sij Pauli brieven houden voor het Woord Gods, of sij niet en bekennen, dat sij arme verloren ende verdoemde menschen waren in Adam ende datse Godt uyt enckele loutere ende onverdiende genade ende barmherticheydt heeft verlosset ende salich gemaect ... want dat is al crakeel. ... Wat ist dan men hem vraeght? Ten eersten ende voor allen, oft sij niet en ghelooven, dat de H. Roomsche Kercke is de meesteres ende vorstinne over alle Kercken, ende dat de Paus van Romen is het hooft der selver."

Over *de Bijbel* heet het: "'t Is wel waer dat Paulus beweerden wil als dat de Heilige Schrift van Godt inghegheven is en de oorboorlijck²² tot leeringhe ende onderwijnsinge: ja oock gantsch volkomen ende bequaem om den Menschen wijs te maken ter salicheyt ende tot alle goede wercken volmaecktelick te onderwijnsen: ende dat wie een ander Evangelium leert dan hij gheleert heeft die moet vervloecht wesen: maer dat moet verstaen worden van zijne tijden doe de kercke noch in hare kintscheydt was: ende lagh noch in de wiege. Want sij behoefde doe noch alsulcke melck te drinken ende konde noch de stercke ende grove kost van de heylige Prelaten ende de Doctoren der Roomsche Kercken niet verdouwen midts dat hare Mage noch al te weeck was".

Grote opschudding.

²² nuttig.

Marnix verwekte door dit strijdschrift geweldige beroering in de kerkelijke en theologische wereld. Door voor- en tegenstanders werd het werk van de anonieme schrijver besproken, zodat het spoedig populair was. Zo had de schrijver zijn doel bereikt, want "Jan op straat moest de Biëncorf kunnen lezen, om, geboeid door diens ruige geestigheid, te leren wat de weg der zaligheid was". Niet ten onrechte is de *Biëncorf* genoemd "*het werfboek voor de Reformatie*".

Er verschenen ook vertalingen. Vooral in Duitsland maakte het boek geweldige opgang en was het een machtig instrument in de religiestrijd. Lang bleef het een veelgelezen boek, maar wie heeft in onze tijd de *Biëncorf* helemaal gelezen? In bloemlezingen komen meestal een paar bladzijden voor en daarmee stelt men zich tevreden. Een nieuwe uitgave met verklarende aantekeningen zou zeer gewenst zijn en er toe medewerken, dat de *Biëncorf* weer enigszins zijn vroegere populariteit herwon.

Weerleggingen van de Biëncorf

Natuurlijk lieten de Roomsers deze felle aanklacht tegen hun kerk en leerstellingen niet onbeantwoord. In 1578 verscheen een weerlegging van het "fenijnich Boek des Biëncorf". Ongeveer twintig jaar later kwam een geschrift tegen de *Biëncorf* van de pers, waarin een gesprek gevoerd wordt tussen een herder en een schaapje, dat in Holland door het lezen van dit ketterse boek aan het wankelen is geraakt. De schrijver vermeldt, dat de *Biëncorf* algemeen aan "Philips Aldegonde" werd toegeschreven.

Eerst tegen het einde van Marnix' leven schijnt pas de zekerheid te zijn ontstaan, dat de *Biëncorf* van zijn hand was. Hoe zal Marnix zich verblijd hebben, dat zijn boek zo gretig werd gelezen en genoten hebben van de heftige aanvallen tegen zijn "Wespencorf" of "Ketttersche Spinnecoppe", zoals de Roomsers het werk betitelden!

De Psalmberijming

Marnix heeft meer dan tien jaar gewerkt aan de berijming der Psalmen. Het is geen wonder, dat hij zich tot deze arbeid voelde aangetrokken. Hij had grote dichterlijke gaven en kende bovendien door en door de taal van het Oude Testament. Steeds droeg hij een kleine Hebreeuwse Bijbel bij zich en zelfs in zijn ballingschap en in de gevangenis was hij met de berijming der Psalmen bezig. Marnix was overtuigd, dat een goede psalmberijming voor de kerk van de grootste betekenis was, omdat het Psalmboek het voornaamste gezangboek bij de openbare godsdienstoefeningen vormde.

Met welk een liefde heeft hij deze arbeid voor onze kerken verricht! Hoe was hij door zijn teer en innig geloofsleven in staat, zich in de zielsstemming der oude psalmdichters in te leven!

Zijn berijming geeft de oorspronkelijke tekst getrouw weer, is eenvoudig en zuiver, en staat in literair opzicht veel hoger dan Datheens berijming. En toch is zijn berijming nimmer tot kerkelijk gebruik verheven en heeft zij de zoveel mindere van Datheen niet kunnen verdringen. Het kwam niet verder dan dat de Synode van 's-Gravenhage (1586) de keuze tussen Datheen en Marnix aan de kerken overliet, met de betuiging dat zij die van Marnix beter achtte. Deze miskennis van zijn werk is voor Marnix een grievende teleurstelling geweest.

Dit blijkt uit een brief, waarin hij o.a. schrijft: "Ik zal de Kerk, hetzij afhoudende, hetzij handelende, dienen; maar ik moet bekennen, tot heden was mijn gemoed meer dan behoorlijk beroerd, en van misschien gerechte wraakzucht overmeesterd".

Bijbelvertaler.

Tegen het einde van zijn leven viel aan Marnix de eer te beurt, dat hij tot officieel vertaler van de Bijbel werd benoemd. In 1586 droeg de Synode van 's-Gravenhage het gehele werk der Bijbelvertaling aan Marnix op.

De leden van de Synode hadden vernomen, dat Marnix de Bijbelvertaling reeds "voor zijn particulier begost hadde". Marnix bedankte voor de benoeming. Hij begreep wat aan deze opdracht vast zat en zag er tegen op. De kerken lieten hem echter niet los.

In 1593 werd hij op de Synode in den Briel opnieuw tot vertaler benoemd. Nu durfde hij niet meer te weigeren en nadat de Staten de benoeming hadden goedgekeurd, vestigde hij zich in 1595 te Leiden, om daar rustig de vertaling tot stand te brengen.

God nam hem echter reeds in 1598 weg, zodat hij slechts een klein gedeelte van zijn omvangrijk werk kon voltooien.

Het bestaat slechts uit een aantal fragmenten van Genesis, een vertaling der psalmen en enkele verspreide hoofdstukken.

Toch is zijn arbeid voor de toekomst niet onvruchtbaar geweest. Dr. van Schelven schrijft: "Dat hij voor de mannen, die na hem zijn vertaalwerk met meer resultaat hebben voort kunnen zetten, belangrijk materiaal heeft nagelaten en voor de klassieke Nederlandse Statenbijbel zodoende van betekenis geweest is, is dan ook aan geen twijfel onderhevig".

Voor al van zijn aantekeningen is een ruim gebruik gemaakt in de Kanttekeningen onzer latere Statenvertaling. Het klein begin geeft een indruk van hetgeen eens het schone geheel had kunnen worden.

De taak was voor één man te zwaar. De Dordtse Synode van 1618 en '19 zou andere maatregelen nemen en meerdere vertalers benoemen.

Een ander belangrijk werk.

Moelijk kan overschat worden het gevaar, waarin het werk der Reformatie verkeerd heeft door de actie der z.g. *Geestdrijvers*.

De kracht der Hervorming was de gehoorzaamheid aan het Woord van God. Daartegenover stelden de Geestdrijvers het innerlijke licht. Dat inwendige licht plaatsten zij zelfs boven de Heilige Schrift, door hen wel "de papieren Paus" genoemd. Niet door de kerk of door het "dode" Bijbelwoord, maar alleen door de Geest, die onmiddellijk tot de mens spreekt, komt – naar zij beweerden – de openbaring Gods tot ons. Hun fundamentele overtuiging vormde: de innerlijke verlichting van de mens en de voortschrijdende openbaring Gods in de mens.

Eerst traden ze vreedzaam op, en verdroegen vervolgingen en lijden met lijdzaamheid. Zij wilden schapen ter slachting wezen. Later beschouwden zij zich als de enig ware gelovigen, geroepen het Rijk Gods op aarde te stichten en alle ongelovigen – niet geestdrijvers – van de aardbodem te verdelen.

Van een rustige sekte werden ze fanatieke dweepers, die lange jaren in verschillende landen van Europa – en niet het minst in Nederland – een ontzaglijk gevaar zijn geweest voor de doorwerking der reformatorische beginselen.

Het verderfelijke beginsel.

Marnix zag reeds in zijn jonge jaren, dat de grondslagen van het Christelijk geloof hier in het geding waren en rustte niet vóórdat hij de vrucht van jarenlange grondige studie kon aanbieden in een geschrift: "Ondersoekinghe ende grondelijcke Wederlegginghe der geestdrijvische Leere aengaende het geschrevene Woort Gods". (1595)

Dit werk behoort tot de minder bekende publicaties van Marnix. Toch is het een uiterst belangrijk geschrift en het is de verdienste van *Ds. J. W. Tunderman*, dat hij

een diepgaande bespreking geeft van dit werk en van al wat er aan vast zit in zijn: *M. v. St. Ald. en de subjectivistische stromingen in de 16e eeuw.*²³

Marnix stelde niet alle geestdrijvers op één lijn, maar het *beginsel* was een voortdurende bedreiging der Reformatie en tegen dat verderfelijke principe waarschuwt hij met grote ernst. Op de aanklacht als zou hij alle geestdrijvers over één kam scheren was zijn antwoord: Hun leer is gelijk, hun daden zijn niet gelijk.

Hij spoort de oorsprongen van het subjectivisme op en klaagt over de sterk toenemende invloed van Coornhert en vooral van Sebastiaan Franck in de Nederlanden (de aanhangers van Franck noemt hij Franckonisten).

Het is Marnix' verdienste, dat hij de strijd aanbond tegen dit herlevend en groeiend subjectivisme en de heerlijkheid en rijkdom van Gods Woord in het volle licht heeft geplaatst.

Nauw verbonden met het streven naar subjectivisme en het zich keren tegen het gezag van Gods Woord, was het streven naar een algemene kerk, zonder tucht, waarin de belijdenis niet meer gehandhaafd werd. In hun veelgeprezen verdraagzaamheid begeerden deze subjectivisten een neutrale staatskerk "een nieuwe alghemeene Catholycke Kerke".

Zo hield de roep om tolerantie niet alleen in, dat zij van staatswege voor de verschillende groepen vrijheid begeerden maar ook moest de kerk verdraagzaam zijn, zelfs zó zeer, dat velen een tuchtloze kerk begeerden.

Tegenover dit subjectivisme met zijn bewering, dat waarheid is hetgeen onze eigen geest ons zegt, omdat ze niet in woorden of geschriften ons kan meegedeeld worden, toont Marnix helder aan, dat dit subjectivisme in laatste instantie niet van Christelijke bodem is, maar wortelt in heidense opvattingen. Hij maakt nergens een tegenstelling tussen het Woord Gods en de Geest Gods. Het Woord is het Woord van de Geest. Het is levend en krachtig, omdat de Geest in het Woord spreekt.

Scherpe toon.

Marnix is in dit geschrift hier en daar bijtend scherp. Hij is diep verontwaardigd over de miskenning van het Woord, dat hem zo innig lief is en met heilige hartstocht komt hij op voor de eer en de hoogheid van het Woord Gods.

Zijdelings bestrijdt hij ook nu en dan de Roomsden, b.v. met de woorden: "De Paus van Roomen (heeft) onder den schijn ende name Christi, de eenvoudicheyt der leere ende der Christelijcke waerheyt also gedempet ende onder de voet gebracht, datter schier niet anders is overgebleven (ick segge int openbaer) dan den blooten name Jesu Christi ende een duyster schaduwe des Evangeliums, onder de welcke Godt de Heere zijne uytvercorenen heeft voor eenen langen tijt willen bergen . . ."

Ook de Overheid heeft volgens Marnix een taak tegenover de gevaarlijke opvattingen der Enthousiasten.

In de Voorrede aan de Staten-Generaal argumenteert hij: "Dewijle men nu dan siet, mijn Heeren dat alsodanige leeren alhier in dese Nederlanden ende in sonderheyt in Holland, Vriesland ende Overijssel, beginnen haren voortganck onder de hant te nemen, so dat de voorstanders der selver haer niet en ontsien hare vergiftige ende moordadige boeckens te doen drucken, ende in de boeckvercoopers winckelen openbaerlijck te veylen, so vereischt u. E.E. ampt ende officie bij tijds daerinne toe te zien ende waecken, opdat eene alsoodanige smettelijcke infectie niet voort en gae omme also Godes aller grouwelixste straffe over dese landen te halen. Want hier en

²³ Zie ook: "Was de Reformatie een vergissing? II De Doopersche geestes-stroming in den Reformatietijd", door Ds J. G. Woelderink. Uitgave van de Willem de Zwijger-Stichting.

wort niet een hoofdstuck alleen der waerer Christelijcker leere in twijffel gebracht, so dat hier te disputeren mocht vallen oft oock de Overicheydt de handt hieraen behoort te steken ofte niet Maer den gantschen pront des geloofs wort hier geheel los gemaect, de fundamenten der Godtsalicheyt uytgeruckt, ende die heerschinge, die God over dermenschen consciëntiën heeft, geheel omme gestooten.²⁴

V. MARNIX ALS PAEDAGOOG.

Handleiding.

De Reformatie oefende (naar haar aard) ook invloed op onderwijs en opvoeding. Het dienen van God werd door de reformatorische opvoeders op de eerste plaats gesteld. Ook een deel der edelen had zich bij de Hervorming aangesloten. Dezen zochten een voorbereiding voor het universitair onderwijs, die gebouwd was op de beginselen der Reformatie.

Toen Graaf Jan van Nassau tot Marnix het verzoek richtte om een handleiding voor opvoeding en onderwijs te geven, heeft hij hieraan voldaan in een boekje dat verscheen onder de titel: *De Institutione Principum ac Nobilium Puerorum (of Ratio instituendae Iuventutis)*.

Over het algemeen waren de adellijke jongelui op degelijke studie niet bijzonder gesteld; het was een uitzondering, wanneer een edelman ging studeren.

In de eerste plaats had Marnix met deze handleiding (de titel zegt het reeds) de kinderen van vorsten en edelen op het oog, en dan in 't bijzonder de jongens. Het werkje getuigt van Marnix' tedere zorg voor de jeugd en van zijn helder inzicht in de behoeften van de opgroeiende jongens.

Niet verstandelijke kennis is het voornaamste, maar het aankweken van godsvrucht, karakter en zedelijke deugden. Inzonderheid worde nederigheid ingeprent. Nederigheid is volgens Marnix de moeder en de koningin der deugden.

Zijn tijd vooruit.

In enkele dingen is Marnix zijn tijd vooruit.

Ik noem zijn waardering voor het *aanschouwelijk* onderwijs. Hij merkt daarover o.a. het volgende op: "Aangezien iedere kunst en wetenschap berust op de observatie van de dingen, door de natuur voortgebracht, zou ik willen, dat men de bronnen en de verworven schatten van die observatie voor de ogen der kinderen zou openstellen voor zover hun geestesontwikkeling het toelaat, en dat men hen als het ware zou voeren tot een tastbare, werkelijke zaak, zodat ze het gebruik van wat ze leren in de school, om zo te zeggen met eigen ogen aanschouwen in het dagelijkse leven."

Naast nederigheid is *gematigdheid* in de tuchtoefening vereist! Naar de zeden dier dagen moesten de kinderen vooral klein gehouden worden. Ongehoorzaamheid werd uitermate streng gestraft.

Ongehoorzaamheid moest met kracht worden tegengegaan en de heren paedagogen konden er geducht op los ranselen. Eenzijdig werd op het "de roede niet inhouden" de nadruk gelegd. Marnix hield het in dit opzicht met Luther, die eens zeide, dat naast de stok de appel moest liggen.

²⁴ Vier jaar later, in 1599, verscheen een verhandeling over het Heilig Avondmaal van Marnix' hand. Een heldere uiteenzetting van de Gereformeerde leer en een bestrijding van de Roomse opvatting.

Hij beveelt eer zachtheid dan strengheid aan. Iedere opvoeder der jeugd stelle het zich steeds voor ogen "dat wat met goedheid en zachtheid verkregen kan worden, geen hardheid noch strengheid vereist, en dat wat hij met wenken en woorden, lof of berisping bewerken kan, met geen roede of plak of welke lichamelijke kastijding moet nagejaagd worden.

Hij zal er zich op toeleggen de kinderen te doen gevoelen, dat hij hen liefheeft, en dat hun vlijt en inspanning hem verheugen; op die wijze zal hij op zijn beurt trachten door hen bemind te worden".

Tenslotte is het een grote verdienste van Marnix, dat hij ten sterkste afraadt het kinderlijk geheugen met alles zonder onderscheid te bezwaren en vol te proppen. "Onze kinderen leren als eksters en papegaaien woordenreeksen van buiten, waardoor hun geest verstompt wordt, zó sterk dat ze later onmogelijk de zin hunner eigen woorden kunnen begrijpen".

Kort Begrip.

Weinig bekend is, dat Marnix ook een catechisatieboekje voor kinderen heeft geschreven.

Dit "Kort Begrip" bevat een beknopte samenvatting van de voornaamste stukken der Christelijke Religie en werd eerst na zijn dood uitgegeven. Het is dus de vraag, of hij zelf het geheel in deze vorm zou hebben doen verschijnen. De man, die eens geschreven had, dat de vragen, die aan de kinderen gesteld worden "kort, bondig en zakelijk" moeten zijn, brengt hier zijn theorie in praktijk.

Het boekje, waarvan de inhoud zich beperkt tot verklaring van de Geloofsartikelen en de Wet des Heren, is klein van omvang en helder geschreven. De antwoorden zijn kinderlijk gesteld en tonen, dat de opsteller vooral bang is voor het papistisch gevaar, terwijl ook de ironie hier en daar om de hoek komt gluren.

Wanneer hij op de vraag: "Staat daar (n.l. in het Oude en Nieuwe Testament) alles in wat ons tot zaligheid nodig is te weten?" geantwoord heeft: "Ja't" , laat hij de vraag volgen: "Wat zegt dan de Paus dat er nog vele dingen zijn die hij en de kerk ons moeten leren?" waarop het kort en bondig heet: "Hij liegt". Daarna: "Is hij dan niet het hoofd der kerk? Neen, Christus alleen. Wat is dan de Paus? De Antichrist.

Na uiteengezet te hebben, dat de kinderen Gods naar de hemel gaan en de goddelozen naar de hel, wordt de vraag: "Maar waar blijft dan het vagevuur?" beantwoord met: "In des Papen Barse". (Beurs).

In de 17^e eeuw werd het boekje meermalen herdrukt en verschenen zelfs Maleise, Ambonese en Portugese vertalingen. Het werkje is echter nooit het officiële leerboek der kerk geworden. Alleen in Drente werd het officieel ingevoerd.

Een Synode, daar in 1613 gehouden, besloot dat de schoolmeesters verplicht zouden zijn, hun leerlingen uit dit boekje te onderwijzen. Aan de uitvoering van dit besluit heeft echter nog al wat ontbroken en een jaar of vijf later raakte het reeds geheel in onbruik.

VI. MARNIX EN HET WILHELMUS.

Marnix was ook een begaafd dichter. Behalve zijn psalmberijming heeft hij meer verzen geschreven. Een afzonderlijk woord moet ik in deze biografie wijden aan het lied, dat ons volkslied bij uitnemendheid is geworden en op zo mystieke wijze tot de volksziel sprak: *het Wilhelmus*.

Dit lied is in de nood geboren en heeft in alle latere tijden, vooral in dagen van angst en gericht, de diepste snaren in de ziel van het Nederlandse volk doen trillen. Het houdt een profetie in voor de toekomst: de eenheid van Oranje en Nederland. Het is lijdenslied en overwinningshymne.

Al was dit lied het enige dat we aan Marnix dankten, dan zou hij alleen daardoor al bekend zijn gebleven.

Is Marnix de dichter?

Meermalen heeft men hem het auteurschap van dit lied betwist. De schrijver heeft n.l. zichzelf niet genoemd en het lied heeft tot na 1600 zijn anonimiteit bewaard. Naast Marnix zijn Coornhert, Savaria, Howaert en anderen genoemd als dichter.

Pro en contra is betoogd.

J. Postmus poneert de stelling: "Een dergelijk, innig, teder, kinderlijk lied *kan* niet van zijn hand zijn".

H. T. Colenbrander komt tot dezelfde conclusie: "Biëncorf en Wilhelmus kunnen niet van één hand zijn".

Anderen als: Toorenenbergen, Kalff, Te Winkel, Wille, van Schelven, Heeroma kiezen geargumenteerde vóór Marnix.

Van betekenis is ook wat Anthonie Donker schreef in "De Stem" (Jan. 1941): In het gedicht, waarmede Marnix zijn Schriftuurlijke Lofzangen inleidde, herinneren sommige regels aan het Wilhelmus.

Voorhands zijn de argumenten pro Marnix m.i. het meest steekhoudend.

Verschillende beoordeling.

Zeer verschillend is het oordeel over de literaire waarde van het *Wilhelmus*.

Sommigen beschouwen het als kreupelrijm, anderen bewonderen het als een van de schoonste klassieke gedichten, dat geen woord te veel of te weinig bevat. Fruin sprak in 1877 het vernietigend vonnis uit: "Het Wilhelmus is Marnix volstrekt onwaardig: het is zonder gedachte, zonder uitdrukking".

Later uitte hij zich enigszins anders: kunsteloos, maar aangrijpend.²⁵ Over de dichtelijke waarde moge het oordeel verschillend luiden, aangrijpend is het lied ongetwijfeld.

Er is een tijd geweest in ons volksleven, dat het *Wien Neerlands Bloed* als nationaal lied de eerste plaats innam. Gelukkig is thans het klassieke Prinslied weer op de voorgrond getreden en heeft zich een zeldzame populariteit verworven.

Op een zeer gelukkige wijze zijn vaderlandsliefde en Godsvertrouwen met elkander verbonden, zoals in het eigen leven van de dichter. Het lied is vol kracht en innigheid, vol godsvrucht en heldenmoed. Het is "een volkslied als geen ander". (Wille).

VII. SLOTBESCHOUWING.

Zijn betekenis.

²⁵ Een van de laatste schrijvers over het *Wilhelmus* is de R. Kath. Dr. Cornelissen. Het Wilhelmus is volgens hem "een geordende wanorde".

Na dit boek verscheen nog *Wilhelmus van Nassouwe* van Dr J. B. Drewes (Elsevier 1946). Deze schrijver tracht aan te tonen, dat de gedachting van het Wilhelmus een treffende overeenkomst vertoont met die van Calvijn in het hoofdstuk uit het vierde boek der Institutie, dat handelt over de burgerlijke regering.

Het leven van Marnix was veelbewogen en moeilijk, maar ook zeldzaam rijk. Hij was de eenvoudige, nederige, vrome Christen, beslist in zijn overtuiging, onwankelbaar wanneer het ging om de fundamentele geloofswaarheden. Een door en door oprecht, betrouwbaar man, die zichzelf wilde verloochenen en in dienende liefde de belangen van Gods Koninkrijk, van kerk en religie behartigde. Zijn betekenis ligt voor ons niet allereerst in zijn diplomatieke gaven, in zijn grote en veelzijdige geleerdheid. Hij is voor ons in de eerste plaats de moedige strijder voor het Calvinisme. Hij was buitengewoon op de hoogte van de theologische vraagstukken en van de geestelijke stromingen zijner dagen en vroeg bij alles: wat zegt Gods Woord? Daarna is hij voor ons de man, die zich opofferde voor zijn volk, hartstochtelijk streed in zeldzame plichtsgetrouwheid voor vrijheid en recht, en zijn vaderland diende, zonder op persoonlijke belangen te letten.

Een edel karakter.

Stoer was hij, maar niet fanatiek of stroef.

Een joviale goedlachse Brabander, die gevoel voor humor had en alle goddelijke gaven met dankbaarheid genoot. Het is mij een raadsel hoe Fruin kan spreken van een "sombere figuur". Zelfs het fatsoenlijk dansen verdedigde hij tegenover Gaspar van der Heyden en wanneer zijn werkzaamheden het toelieten deed hij het zelf om zijn geest te verfrissen en zijn lichaam te oefenen.

Wel erkende hij, dat er ook zondig dansen was, waarvan een Christen zich had te onthouden. Maar anderzijds oordeelde hij, dat in dansen, in het uitvoeren van reidansen, waarin "getoont wert een eenvoudige vrolickheyt van een verheugt gemoed" geen kwaad stak, en waarschuwde hij tegen een "verkeerde statigheyt ende heyligheyt, niet vele van de Pharizeesche manieren verschillende".

Streng en onbuigzaam was hij als het beginselen betrof, maar tegenover mensen was hij verdraagzaam. Dat blijkt bijv. uit zijn hoffelijke gedachteswisseling met de beroemde Leuvense hoogleraar en kanselier Michael Baius en uit zijn verzoek, tot de Staten van Zeeland gericht, om zachtmoedig te handelen met iemand, die hem had beledigd.

Welk een tederheid in zijn hart school komt tot uiting in de wijze, waarop hij de kerken onder het kruis en de vluchtelingen-gemeenten vertroostte in zijn "Trouwe Vermaninge aende Christelicke Gemeeynten van Brabant, Vlanderen, Henegou enz." (1589).

Miskening.

Wie bemiddelend optreedt, loopt gevaar door *beide* partijen miskend te worden.

Zo ook Marnix. De ultra-gereformeerden ergerden zich aan zijn "jolic" Christendom en vonden hem niet ernstig, niet belijnd genoeg. De mannen van zijn stand, de edelen, waren van oordeel, dat Marnix veel te stijf en te fijn was.

Hij heeft zoals alle grote mannen onder miskening en laster geleden en is zelfs van Roomse zijde van schriftvervalsing beschuldigd. Hij is uitgemaakt voor een man, in staat tot schavuitenstreken en oneerlijkheden.²⁶

Marnix is door het volk en door zijn leiders niet begrepen. Alleen door enkelen van de besten zijner tijdgenoten (Oranje, Maurits, Parma). Ongetwijfeld treden ook de

²⁶ Men leze hierover het oriënterend artikel van Dr J. C. H. de Pater, getiteld: *Was Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde, een falsaris? in Stemmen des Tijds*, Aug.-Sept. 1938.

Het is zeer juist, hetgeen C. Beekenkamp opmerkt: Marnix' houding bij het beleg en de capitulatie van Antwerpen verdient meer waardering; te weinig zag men in, dat hij niet anders kon.

gebreken van zijn deugden aan het licht. Zijn soepelheid wordt soms zwakheid en moedeloosheid, zijn eerlijkheid argeloosheid en naïveteit (zijn houding tegenover Anjou). De Schriftuurlijke waarheid, de basis der reformatorische confessie was in hem vlees en bloed geworden: *uit genade* zalig door het geloof in Christus Jezus. Het Nederlandse volk heeft een plicht der dankbaarheid jegens deze nobele Christen en begaafd staatsman-theoloog-literator. Deze is te vervullen door met belangstelling kennis te nemen van zijn leven en werken.